

УДК 372.834

Лілія Рябовол

КОНТРОЛЬ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ З ПРАВОЗНАВСТВА: ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ, МЕТА, СУБ'ЄКТИ, ОБ'ЄКТИ, КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

У статті розглянуто контроль як невід'ємну складову системи навчання, що дозволяє порівняти досягнуті нею результати з бажаними. Встановлено, що контроль є системним утворенням, структура якого охоплює взаємопов'язані компоненти: перевірку (у т.ч. спостереження), оцінювання, оцінку, облік (результати). Визначено принципи – теоретичний стрижень контролю, його функції, мету, суб'єкти (вчитель та учні), об'єкти, проаналізовано критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з правознавства.

Ключові слова: *контроль, принципи контролю, функції контролю, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з правознавства.*

Управління будь-яким процесом, зокрема тим, до якого залучена людина, передбачає здійснення контролю як сукупності заходів з перевірки його ефективності. Контроль мотивує цілеспрямовану діяльність, впливає на ставлення особи до виконання обов'язків, на формування і розвиток почуття відповідальності. У дидактиці контроль розглядають як невід'ємний елемент навчання, дидактичний засіб управління ним. У психології важливе значення контролю у навчальному процесі пояснюють тим, що учасники педагогічної взаємодії втрачають важелі управління своєю діяльністю, якщо не отримують інформації про її проміжні та кінцеві результати.

З позицій системного підходу контроль – невід'ємна складова системи навчання; дозволяє порівняти досягнуті нею результати з бажаними і, таким чином, визначити ефективність функціонування даної системи. Феномен контролю в тому, що, з одного боку, він дає змогу визначити й оцінити результати навчання учнів, з іншого – встановити ступінь обґрунтованості й ефективності управлінських рішень, ухвалених учителем щодо обрання методів, прийомів, форм навчання та коригувати їх.

У дидактиці питання контролю навчальних досягнень учнів вивчали В. Бондар, Н. Волкова, І. Малафійк, С. Пальчевський, І. Підласий, О. Савченко, М. Фіцула, В. Чайка, В. Ягупов та ін. У методиці навчання суспільствознавчих предметів, зокрема правознавства, його досліджували К. Баханов, Г. Кашкар'ов, О. Крапанева, О. Певцова, О. Пометун та ін. У даній статті в межах її теми здійснено спробу узагальнити та систематизувати відповідні відомості.

Метою статті є визначення поняття контролю навчальних досягнень учнів, встановлення принципів, функцій, суб'єктів, об'єктів та критеріїв

оцінювання навчальних досягнень учнів із правознавства.

У дидактиці поняття контролю визначають як усвідомлене, планомірне спостереження і фіксацію вербальних і практичних дій вихованців з метою з'ясування рівня набуття ними соціального досвіду, опанування програмного матеріалу, оволодіння теоретичними і практичними знаннями, навичками й уміннями та формування у них певних особистісних і професійних рис (В. Ягупов); нагляд, спостереження за учнем і перевірка його знань (І. Малафіїк). Як засвідчив аналіз цих та інших визначень, сутність контролю розкривається через інші поняття: перевірку, оцінку. О. Савченко терміни контроль і перевірка використовує як синоніми, хоча і вказує, що в дидактичній та методичній літературі термін перевірка має вузьке значення як методичний прийом у зв'язку з оцінкою результатів, їй більше властиві навчальні функції, а контроль спрямований, як правило, на виявлення рівня засвоєння учнями вже вивченого матеріалу [12, с. 122].

Науковці (В. Бондар, І. Малафіїк, С. Пальчевський, І. Підласий, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.) розглядають поняття контролю як більш широке (родове) по відношенню до перевірки, оцінювання, оцінки та результатів (видові поняття). Якщо контроль – це вияв, вимір та оцінювання знань, умінь і навичок учнів, то перевірка – їх вияв і вимір – компонент контролю, вказує І. Підласий. Крім перевірки, продовжує він, контроль включає оцінювання (як процес) та оцінку (як результат перевірки). Оцінка фіксується в класних журналах, табелях тощо у вигляді відміток (умовних позначень) [11, с. 240].

Отже, контроль за своєю сутністю є системним утворенням, структура якого охоплює такі взаємопов'язані компоненти, як: перевірка (у тому числі спостереження) – методичний прийом з метою вияву певного рівня (обсягу та якості) навчальних досягнень учнів; оцінювання – процес вимірювання навчальних досягнень, тобто порівняння і встановлення співвідношення того, що учень знає, до того, що він повинен знати на певний момент навчання відповідно до навчальної програми; оцінка – кількісний (в балах) та якісний (виражається словесно в оцінних судженнях і висновках учителя) результат оцінювання; облік – фіксація оцінок в різних документах. Оцінка та облік розглядаємо як результати навчання.

Методологічним підґрунтям контролю навчальних досягнень учнів є принципи. Деякі фахівці (О. Савченко, В. Сластьонін, М. Фіцула та ін.) розглядають їх як загальні вимоги до контролю. Визначають загальні принципи – вихідні положення будь-якої контролюючої діяльності, та спеціальні – безпосередньо принципи контролю навчальних досягнень. До першої групи відносять принципи: відповідності, системності, гласності, всезагальності, неперервності, об'єктивності, незалежності, ефективності, науковості, законності, відповідальності. Вони є основою для встановлення принципів контролю навчальних досягнень учнів: об'єктивність, гласність, систематичність, індивідуальний і диференційований підходи,

тематичність, єдність вимог, оптимальність, усебічність (В. Бондар, В. Чайка та ін.).

Г. Кашкар'юв визначив принципи контролю навчальних досягнень учнів із правознавства: індивідуальний характер, систематичність, достатня кількість даних для оцінки, об'єктивність і вмотивованість, єдність вимог до оцінювання, оптимізація контролю, гласність, тематична спрямованість, всебічність, дотримання етичних норм [2, с. 41]. Цей перелік є достатньо широким, однак, вважаємо за необхідне: доповнити його принципом цілеспрямованості, який полягає у підборі таких форм, видів і прийомів контролю, які найбільш повно зможуть забезпечити досягнення його мети; розширити сутність принципу індивідуальності за рахунок диференціації, урізноманітнення форм контролю. Загалом перелік повністю узгоджується з положеннями наказу МОНУ «Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти» № 371 від 05.05.2008, згідно з яким, під час оцінювання, вчителю важливо виявляти доброзичливість, вимогливість поєднувати з індивідуальним підходом, тобто порівнювати виявлені досягнення учня не тільки з нормою, а з його (її) попередніми невдачами чи успіхами [4].

При оцінюванні навчальних досягнень з правознавства слід також враховувати наступні вимоги, а саме: баланс між перевіркою знань, умінь і навичок, виявленням ставлень, відношення учнів до тих чи інших проблем; баланс традиційних та інтерактивних методів оцінювання; баланс групового, загального та індивідуального оцінювання; узгодження форм перевірки зі змістом уроків; необхідність обговорення критеріїв оцінювання з учнями; баланс оцінки абсолютних досягнень та індивідуального прогресу [10, с. 20].

Принципи, як теоретичне підґрунтя практичного здійснення контролю, є керівництвом до дії для вчителя – основного суб'єкта контролю навчальних досягнень учнів. У зв'язку з цим, до нього висуваються конкретні вимоги. Як зазначає Р. Осадчук, вчитель предметів суспільно-гуманітарного циклу повинен уміти: визначати повноцінність змісту кожного уроку, характер і педагогічну доцільність організації пізнавальної діяльності учнів на уроках і ступінь ефективності її комунікативних і навчальних впливів; планувати контроль, визначати конкретні об'єкти, терміни, форми, методи його проведення, попередньо розробляти контрольні запитання і завдання; раціонально використовувати на уроці джерела пізнання і прийоми навчальної діяльності; володіти методами контролю (спостереження, бесіда, усне опитування, письмові роботи); об'єктивно визначати навчальний і комунікативний рівень уроку; реалізувати системний підхід до оцінювання: виявляти рівень знань учнів з предмета, враховувати їх психологічні та вікові особливості, вплив навколишнього середовища, а також те, що проявом сформованості світогляду учня є його практична діяльність, участь у суспільному житті школи, активність у проведенні позакласних заходів [6].

Втілення викладених вище принципів і дотримання вимог забезпечує

виконання функцій контролю – основних напрямів його впливу на суб'єктів навчання (вчителя й учня) та систему навчання в цілому. У наказі МОНУ № 371 визначено такі основні функції оцінювання навчальних досягнень учнів: контролююча, навчальна, діагностико-коригувальна, стимулювально-мотиваційна, виховна [4]. Крім перелічених, у дидактиці ще вказують на аналітичну, управлінську, розвивальну, оцінювальну (В. Бондар, Н. Мойсеюк, С. Пальчевський, М. Фіцула); вимірювання, оцінювання, диференціювальну, прогностичну, методичну, соціалізуючу, констатуючу (Н. Волкова). Деякі науковці (К. Делікатний, В. Чайка) функції контролю знань поділяють на загальні (навчаюча, стимулююча, виховуюча, діагностична, прогностична) і специфічні (власне контролюючі – виявлення, вимірювання, оцінювання). У методиці навчання правознавства О. Певцова акцентувала увагу на функції поточної перевірки правових знань: контрольну, виховну, навчальну та розвивальну [8, с. 151]; О. Крапанева виокремила навчальну, виховну, орієнтуючу, стимулюючу функції контролю [3, с. 143].

Сучасні підходи до оцінювання, пов'язані з потребами особистісно-орієнтованого характеру навчання та реального розвитку учня, спрямовують його на те, вказує О. Пошетун, щоб: показати учням, як вони досягли результатів уроку; визначити найкращих за результатами учнів; стимулювати мотивацію учнів до навчання і отримання оцінок; визначити рівень здібностей учнів; визначити, чи є необхідність у додатковому навчанні або перенавчанні; поставити оцінки (в балах) [10, с. 20].

Завданням учителя у процесі контролю є створення умов, за яких позиції зацікавленості, відкритості, відповідальності учнів у навчанні та їхні особистісні риси можуть розвиватися і усвідомлюватися. Цьому сприятимуть такі чинники, як: включення до пріоритетів оцінювання самого процесу навчання, того, як проходить робота учнів, а не лише її результатів; наявність чітких критеріїв оцінювання, що дозволяє учневі взяти відповідальність за роботу та її результати, при чому бажано, щоб учні мали можливість ознайомитися з цими критеріями до початку роботи, а не після її виконання; оцінювання досягнень учнів як результату їх справжніх зусиль; оцінювання зусиль, які учні вкладають у співпрацю і заохочувати їх допомагати один одному; обговорення вправ і завдань, у процесі чого, учні мають можливість задуматися над власним способом учитися; розв'язання учнями групових та індивідуальних завдань, проходячи етапи пошуку, відбору і критичного аналізу, узагальнення і оформлення результатів своїх досліджень; заохочення учнів до самооцінки; ініціювання обговорень, які дають учням змогу формулювати власні погляди і модифікувати їх [10, с. 20–21].

Об'єктом контролю у процесі навчання має виступати не учень, його особистість чи риси характеру, а рівень його навчальних досягнень. Перевірці й оцінюванню, вказує К. Баханов, підлягає насамперед рівень досягнення учнем освітніх стандартів, тобто мінімально необхідних результатів, які повинні бути досягнуті (знання, уміння, навички, способи

діяльності), а також рівень розвитку здібностей, інтелекту [1, с. 172]. К. Делікатний визначає такі об'єкти контролю: знання учнем основних категорій, правил, принципів, закономірностей предмета, що вивчається, фактів, явищ, подій у їх тісному взаємозв'язку і взаємообумовленості; уміння і навички учня оперувати набутими знаннями, включаючи оціночні судження, доведення, вміння знаходити оригінальне розв'язання навчально-пізнавальних завдань; діяльність учнів у навчанні, їх вміння застосовувати набуті знання на практиці, у змінених умовах, самостійно, при чому роль практики у встановленні істинності здобутих знань актуалізується [9, с. 208].

У наказі МОНУ № 371 зазначено, що при оцінюванні навчальних досягнень учнів мають ураховуватися: характеристики відповіді учня: правильність, логічність, обґрунтованість, цілісність; якість знань: повнота, глибина, гнучкість, системність, міцність; сформованість загально-навчальних та предметних умінь і навичок; рівень володіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки тощо; досвід творчої діяльності; самостійність оцінних суджень. Перевірці й оцінюванню підлягають: уміння (розумові, практичні); навички; ціннісні ставлення, що виражають особистий досвід учнів, їх дії, переживання, почуття, які виявляються у відносинах до оточуючого. У контексті компетентнісної освіти це виявляється у відповідальності учнів, прагненні закріплювати позитивні надбання у навчальній діяльності, зростанні вимог до своїх навчальних досягнень.

Під час оцінювання навчальних досягнень із правознавства враховується рівень: оволодіння знаннями про систему об'єктивно існуючих державно-правових реалій; умінь аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою; сформованості навичок діяти згідно з нормами права в конкретних життєвих ситуаціях [4].

Названі вище орієнтири є основою для опису рівнів навчальних досягнень учнів. Їх виокремлюють, виходячи з поділу навчальної діяльності на основні види: репродуктивна (відтворення) і продуктивна, зокрема творча. На цьому ґрунті у дидактиці та окремих методиках (М. Барна, В. Беспалько, О. Гірний, І. Лернер, В. Паламарчук, В. Симонов, М. Скаткін та ін.) визначали неоднакову кількість рівнів і наповнювали їх різним змістом.

Нормативно закріплена сучасна система контролю передбачає чотири рівні оцінювання учнів, кожний наступний з яких вбирає в себе вимоги до попереднього та додає нові. Початковий – відповідь учня фрагментарна, характеризується початковими уявленнями про предмет вивчення. Середній – учень відтворює основний навчальний матеріал, виконує завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності. Достатній – знає істотні ознаки понять, явищ, зв'язки між ними, вміє пояснити основні закономірності, самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями, вміє робити

висновки, виправляти допущені помилки. Відповідь учня правильна, логічна, обґрунтована, хоча і бракує власних суджень. Високий – знання учня є глибокими, міцними, системними; учень вміє застосовувати їх для виконання творчих завдань, його (її) навчальна діяльність позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні ситуації, явища, факти, виявляти і відстоювати особисту позицію [4].

Оцінювання навчальних досягнень учнів, зазначено в Інструкції з ведення класного журналу учнів 5–11(12)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів, здійснюється за 12-бальною шкалою, оцінка позначається цифрами від 1 до 12. Критерії оцінювання навчальних досягнень реалізуються в нормах оцінок – конкретних вимогах, які регулюють виставлення оцінки за усну чи письмову роботу. Критерії встановлюють чітке співвідношення між вимогами до знань, умінь і навичок та показником оцінки в балах. Їх врахування є обов'язковим при здійсненні усіх видів оцінювання навчальних досягнень [5].

До недоліків цієї системи оцінювання педагога відносять недостатньо чітке визначення критеріїв. Наприклад, недосконалість і громіздкість критеріїв з історії, стверджує В. Островський, змушує вчителів оцінювати навчальні досягнення, застосовуючи рейтинговий підхід, а простіше – зіставляючи і порівнюючи найвищий, проміжний і найнижчий показники в кожному окремо взятому класі [7, с. 5]. Проаналізуємо з цих позицій критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з правознавства, викладені нижче.

Початковий рівень: *1 бал* – учень усно в загальних рисах відтворює один-два юридичні терміни окремої теми; *2 бали* – учень на рівні «так-ні» усно відтворює кілька термінів, вибирає правильний варіант відповіді із двох запропонованих; *3 бали* – учень одним простим реченням передає зміст частини теми, знаходить відповідь на закрите запитання в тексті підручника.

Середній рівень: *4 бали* – учень відповідає на окреме запитання за допомогою вчителя, репродуктивно відтворює частину навчального матеріалу теми одним-двома простими реченнями, формулює визначення юридичного поняття; *5 балів* – учень відтворює окрему частину основного змісту навчальної теми, відповідаючи на запитання вчителя, визначає одну-дві окремі ознаки правових понять; *6 балів* – учень у цілому відтворює частину навчального матеріалу теми, у цілому правильно використовує окремі юридичні терміни, аналізує прості юридичні ситуації, розв'язує тестові завдання першого рівня; може користуватися за допомогою вчителя (зразок, пам'ятка) окремими положеннями нормативних актів.

Достатній рівень: *7 балів* – учень самостійно відтворює окрему частину теми, застосовуючи мінімальну юридичну термінологію, уміє дати визначення понять, аналізує зміст правових документів за простим планом, розв'язує елементарні юридичні задачі за допомогою вчителя, знаходить окремі правові норми в тексті нормативних актів; *8 балів* – учень в основному володіє навчальним матеріалом і використовує знання за

аналогією; може співставляти, узагальнювати інформацію за допомогою учителя; складати прості таблиці, схеми, аналізувати положення нормативно-правового акта за допомогою вчителя; *9 балів* – учень оперує вивченим матеріалом на рівні теми, може самостійно його відтворити, аналізувати положення нормативно-правових актів, підтверджувати одним-двома аргументами висловлене ним судження про правове явище; самостійно розв'язувати юридичні задачі середнього рівня складності.

Високий рівень: *10 балів* – учень вільно викладає правові питання, застосовуючи необхідну юридичну термінологію; уміє вирішувати за допомогою вчителя тестові завдання вищого рівня; самостійно складати таблиці, структурно-логічні схеми з правових питань, аналізувати правові ситуації, дати рецензію на відповідь іншого учня; *11 балів* – учень володіє глибокими знаннями, вільно висловлює власні судження та аргументує їх, самостійно користується окремими джерелами права; може підготувати повідомлення з юридичної тематики; самостійно вирішує тестові завдання вищого рівня та певні правові ситуації, може використовувати інформацію з додаткової літератури; *12 балів* – учень ґрунтовно викладає правові питання, висловлює й переконливо аргументує власну позицію; самостійно знаходить, оцінює та використовує джерела юридичної інформації, зокрема наочні, уміє узагальнити вивчений матеріал, використовує набуті знання й уміння у практичній урочній діяльності (участь у дискусіях тощо); може самостійно вирішувати юридичні задачі, застосовуючи правові знання.

У результаті аналізу критеріїв оцінювання з правознавства у нас виникло декілька зауважень і запитань. Відповідно до критерію оцінювання на 1 бал, учень усно в загальних рисах відтворює один-два юридичні терміни окремої теми. Термін, як правило, позначається одним-двома словами (спадок, шлюб, правочин), тож як його відтворити в загальних рисах? Можливо, малося на увазі визначення поняття, а не відтворення терміна. На 4 бали, як зазначено у критеріях, учень формулює визначення юридичного поняття, а на 5 – визначає одну-дві окремі ознаки правових понять. Логіка як наука тлумачить визначення (формулювання) поняття як узагальнення його ознак, то ж виходить, що на 4 бали до учня висуваються вищі вимоги, ніж на 5? Уміння «дати визначення понять» вказується як один з критеріїв оцінювання на 7 балів, при цьому для оцінювання з 8 до 12 балів до цього критерію у даній системі оцінювання не звертаються. Невже такий важливий показник знання учнями теоретичного правознавчого матеріалу не враховується при встановленні достатнього та високого рівнів навчальних досягнень учнів? Не погоджуємося також і з тим, що вміння «дати відгук (рецензію) на відповідь іншого учня» закладається як критерій оцінювання вперше лише на 10 балів, адже такі уміння мають демонструвати й учні з нижчими рівнями досягнень.

Отже, контроль – невід'ємна складова системи навчання правознавства. За своєю сутністю контроль є системним утворенням, структура

якого охоплює взаємопов'язані компоненти: перевірку (у тому числі спостереження), оцінювання, оцінку, облік. У результаті дослідження ми визначили принципи – теоретичний стрижень контролю, його функції, мету, суб'єкти (вчитель та учні), об'єкти, проаналізували критерії оцінювання. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку – характеристика видів та форм контролю навчальних досягнень учнів з правознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії / К. О. Баханов. – Х. : Вид. група «Основа», 2011. – 239 с.
2. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях / Г. В. Кашкар'юв. – Х. : Вид. група «Основа», 2011. – Ч. I. – 64 с.
3. Крапанева Е. М. Теория и методика обучения праву : учеб. пособие. / Е. М. Крапанева. – Екатеринбург : Издат-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2010. – 166 с.
4. Наказ міністерства освіти і науки України «Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти» від 05.05.2008 № 371 [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2357/
5. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Інструкції з ведення класного журналу учнів 5–11(12)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів» від 03.06.2008 № 496 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/
2. Осадчук Р. Вимоги до контролю і перевірки за навчанням учнів з предметів суспільно-гуманітарного циклу / Р. Осадчук // Історія вишколі. – 2001. – № 10. – С. 11–12.
3. Островський В. Тестовий контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів з історії в контексті компетентнісного підходу / В. Островський // Історія в школах України. – 2010. – № 2. – С. 4–13.
4. Певцова Е. А. Теория и методика обучения праву : [учебник для студентов высших учебных заведений] / Певцова Е. А. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 400 с.
5. Педагогіка : навч. посіб. для студ. ун-тів / [А. М. Алексюк, М. М. Грищенко, О. В. Киричук та ін.] ; за ред. А. М. Алексюк. – К. : «Вища школа», 1985. – 295 с.
6. Пометун О. Правознавство. Практичний курс : метод. посіб. для вчителів загальноосвіт. шк., які викладають курс у 9-му кл. / О. Пометун, Т. Ремех, Л. Пилипчатіна. – Київ : Логос, 2009. – 176 с.
7. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов : учеб. пособие для вузов / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : [підручник для студентів педагогічних факультетів] / Савченко О. Я. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.